

Wprowadzenie

Wybór kierunku studiów, uczelni czy coraz częściej samo podjęcie decyzji o rozpoczęciu kształcenia na poziomie wyższym determinowane są wieloma i bardzo złożonymi czynnikami. Determinanty te można klasyfikować jako wewnętrzne – marzenia, zainteresowania danej jednostki oraz zewnętrzne – oddziaływanie najbliższego otoczenia: przyjaciół/znajomych, rodziny, polityki edukacyjnej danego państwa, sytuacji na rynku pracy czy też tzw. szoków zewnętrznych, jak choćby pandemia COVID-19 czy wojna na Ukrainie. Jeszcze do niedawna wybór kierunku studiów silnie determinował zawód (szczególnie na kierunkach zawodowych) czy też pracę / rodzaj aktywności zawodowej, którą jednostka wykonywała po ukończeniu studiów. W tym kontekście dostrzegalne są symptomy pewnej zmiany – coraz częściej zarówno sam proces kształcenia wyższego, jak i w efekcie socjalizacja młodzieży od początkowych etapów edukacji ukierunkowują jednostkę na konieczność bycia elastycznym na rynku pracy, dopasowywania się zarówno do „turbulentnych” czasów (czynnik niezależny, zewnętrzny), jak i ewolucji wewnętrznego „ja”, co przejawia się w dopuszczeniu/przyzwoleniu na zmianę zainteresowań i tym samym wykonywanego czy wyuczonego zawodu.

Ostatnie trzy dekady to dla polskiego szkolnictwa wyższego czas głębokich i wielowymiarowych zmian. Niewątpliwie wiążą się one z okresem transformacji w Polsce na początku lat 90. XX wieku. Dla krajowego szkolnictwa wyższego był to okres wręcz rewolucyjny ze względu na dynamikę zmian. Nastąpiły wówczas gwałtowne umasowienie szkolnictwa wyższego i jego komercjalizacja oraz powstał rynek usług edukacyjnych (Jankowska 2013, s. 51). Lata 90. XX wieku to okres rozkwitu krajowego szkolnictwa wyższego pod względem liczby studentów, absolwentów czy samej liczby uczelni. W 1991 roku studiujących w Polsce było ok. 400 tys., a absolwentów – ok. 56 tys. Do 1996 roku liczba studentów wzrosła dwukrotnie, a już w 1998 roku przekroczyła milion. Od 2005 do 2010 roku roczna liczba studentów w Polsce kształtowała się na poziomie ok. 2 mln. Wraz ze wzrostem liczby studentów powstawały nowe uczelnie wyższe. W roku akademickim 1989/1990 było ich 98, nato-

miast w 1995/1996 – już 179. Największą liczbę szkół wyższych (publicznych i prywatnych) zarejestrowano w roku akademickim 2010/2011, gdy było ich 460. W roku 2020/2021 działalność prowadziło już 349 uczelni, z tego 130 publicznych (GUS 2022). W tym okresie nastąpił awans edukacyjny polskiego społeczeństwa, a przełom XX i XXI wieku można wręcz nazwać „złotym czasem” dla dydaktyki akademickiej.

Jak zauważają Ewa Chmielecka i Andrzej Żurawski (2019, s. 141, 143–145), ten „ilościowy cud” nastąpił w warunkach relatywnie niskich nakładów budżetowych na szkolnictwo wyższe. Aspiracje edukacyjne Polaków były zaspokajane dzięki prywatnym środkom na pokrycie kosztów kształcenia. Odbywało się to m.in. poprzez odpłatne kształcenie studentów w publicznych szkołach wyższych (tryb niestacjonarny lub wieczorowy) oraz w niepublicznych uczelniach wyższych. Z perspektywy czasu i skutków tego „cudu ilościowego” w krajowym szkolnictwie wyższym pojawia się więc otwarte pytanie, czy organy decyzyjne powinny były pozwolić na tak skokowy i niekontrolowany jego ilościowy rozwój, szczególnie w kontekście pojawiających się zagrożeń dla jakości kształcenia rozumianej jako doskonałość i spełnianie wysokich standardów poznawczych. Pojawiły się wówczas takie niekorzystne zjawiska jak: wieloletowość nauczycieli akademickich, niedoinwestowanie infrastruktury akademickiej czy wręcz nieprzestrzeganie wymagań dotyczących treści nauczania, a nawet łatwość pozyskania dyplomu uczelni wyższej. Zaniedbano ponadto ochronę kultury akademickiej, racjonalne zróżnicowanie uczelni, wyważenie ich relacji z rynkiem czy kształtowanie programów kształcenia (Jankowska 2013, s. 52).

Obecnie dostrzega się coraz częściej negatywne efekty zmian demograficznych w odniesieniu do szkolnictwa wyższego. Wskazuje się głównie na spadek liczby studentów i możliwość ograniczania środków finansowych w efekcie starzenia się społeczeństwa i konieczności wzrostu wydatków publicznych na „obsługę” osób starszych (Malchar-Michalska 2020, s. 366–367).

Kolejnym, ale jakże bardzo istotnym wątkiem jest relacja, w jakiej pozostaje kształcenie wyższe czy też posiadanie wyższego wykształcenia do funkcjonowania jednostki/absolwenta na rynku pracy. Nasycenie rynku pracy osobami mającymi wyższe wykształcenie, zmiany w zachowaniu/postrzeganiu świata w obrębie kolejnych pokoleń wchodzących na rynek pracy sprawiają, że dyplom uczelni wyższej traci niejako na znaczeniu (dewaluacja dyplomu). Niemniej nadal wskazuje się na przewagę (wyższe wskaźniki zatrudnienia i niższa stopa bezrobocia) na rynku pracy osób z wyższym wykształceniem nad osobami z niższym wykształceniem (Zagórska 2020c, s. 320).

Wskazane zagadnienia badawcze są podejmowane zarówno w krajowych, jak i w zagranicznych opracowaniach. Należy w tym miejscu wskazać pra-

ce o charakterze poznawczym oraz empirycznym odnoszące się do problemu dopasowań lub ich braku na rynku pracy w kontekście choćby posiadanego wykształcenia czy doświadczenia pracy. W niniejszej monografii przywołano prace takich autorów jak: Dziechciarz-Duda i Przybysz (2014); Orczyk (2006); Mrozowski i in. (2020); Kubów i Sipurzyńska-Rudnicka (2018, 2019); Kuniowska, Kamińska i Gawryłuk (2016); Skórska (2012, 2020) czy Zagórska (2003, 2005, 2020b). Natomiast problematyka związana z diagnozą motywów, czynników determinujących wybór kierunku studiów podejmowana jest choćby w pracach: Grotkowskiej i Sztanderskiej (2014); Jareckiego (2008); Lisa i Skuzy (2015); Michny i Liba (2019).

Badania ukierunkowane na zrozumienie tego, jakie czynniki determinują wybór kierunku studiów czy uczelni wśród młodych ludzi oraz ich aktywność zawodową, stale natrafiają na istotne ograniczenia. Dlatego wydaje się, że nadal towarzyszy im niedostateczna analiza empiryczna. Z pewnością jednym z istotnych źródeł tych problemów był i nadal jest brak wystandaryzowanych metod badawczych, szczególnie w zakresie narzędzi i instrumentów pomiaru wskazanych zjawisk. Trzeba bowiem podkreślić konieczność stosowania interdyscyplinarnego (ekonomia, psychologia czy socjologia) podejścia do budowy narzędzia badawczego i analizy wskazanych problemów, co wynika ze złożoności badanego obiektu, jakim jest jednostka ludzka.

Mając to wszystko na uwadze, wobec tak zarysowanego problemu badawczego oraz na potrzeby realizacji projektu *Postawy i zachowania studentów wobec edukacji i rynku pracy. Przykład Śląska* wyznaczono cztery podstawowe cele badań, do których odwołują się autorzy w niniejszej pracy:

- 1) identyfikacja głównych motywów podjęcia studiów przez studentów I i II stopnia;
- 2) identyfikacja oczekiwań studentów wobec uczelni wyższych z uwzględnieniem kierunku i stopnia studiów wyższych;
- 3) rozpoznanie aktywności studentów na rynku pracy w trakcie studiów z uwzględnieniem kierunku i stopnia studiów;
- 4) próba rozpoznania oddziaływania pandemii COVID-19 na decyzje edukacyjne studentów w zakresie wyboru uczelni i kierunku studiów.

Materiał empiryczny poddany analizie w niniejszej monografii zebrano przy wykorzystaniu metody ankietowej z zastosowaniem techniki zbierania danych online / w formie elektronicznej (*Computer-Assisted Web Interview* – CAWI). Narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety, składający się z 9 pytań głównych, metryczki oraz aneksu. Jako pierwszą część tego narzędzia (pytania główne oraz metryczka) wykorzystano kwestionariusz zastosowany w pierwszej edycji badania w 2017 roku. Natomiast aneks składał się z 6 pytań o charakterze ogólnym i 6 pytań metryczkowych. Pytania za-

warte w aneksie odnosiły się do decyzji edukacyjnych respondentów w trakcie pandemii COVID-19. Głównym powodem zastosowania niezmienionego narzędzia z 2017 roku była zaś możliwość porównania zebranych danych i ich analiza. Podkreślić należy, że w niniejszej pracy nie zaprezentowano i nie porównywano wyników obu badań. Tam, gdzie to było konieczne do zarysowania tła, poszczególni autorzy odwoływali się do publikacji, które powstały w efekcie wcześniej prowadzonych badań.

Badanie empiryczne zostało przeprowadzone w okresie od lutego do maja 2021 roku. W kwestionariuszu ankiety zastosowano głównie pytania zamknięte z kafeterią odpowiedzi. Ankieta miała charakter anonimowy, a czas jej realizacji oszacowano na ok. 20 minut. Przedmiotem badań były subiektywne opinie na temat motywów podjęcia i oczekiwań wobec studiów oraz aktywność zawodowa studentów I i II stopnia studiów (tryb stacjonarny) wybranych kierunków (z zakresu nauk społecznych) pięciu uczelni. Były to wiodące publiczne uczelnie mające swoje siedziby w głównych ośrodkach akademickich Śląska, tj. Wrocławiu, Opolu i Katowicach. Populację generalną stanowili studenci wybranych kierunków (prawo, ekonomia, pedagogika, administracja, zarządzanie, socjologia, historia i filozofia) następujących uczelni: Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach oraz Uniwersytet Śląski w Katowicach.

Populację generalną stanowili studenci trybu stacjonarnego: pierwszego roku I stopnia studiów oraz drugiego roku II stopnia – w przypadku studentów na kierunkach jednolitych był to pierwszy i ostatni rok – w roku akademickim 2020/2021. Dobór jednostek do badania miał charakter celowy (do skutku; pierwotnie dążono do realizacji badania pełnego, osiągnięcia jak najwyższego poziomu zwrotności wypełnionych ankiet). Operatem doboru próby były wykazy studentów I i II stopnia studiów na wskazanych kierunkach wyżej wymienionych ośrodków akademickich.

Z uwagi na wysoki wskaźnik odmów udziału w badaniu wielkość uzyskanej próby wyniosła 1260 jednostek, co przy przyjętych założeniach dotyczących wyznaczenia wielkości próby dla poszczególnych kierunków studiów nie pozwala uznać badania za reprezentatywne. Liczebność uzyskanej próby z uwzględnieniem stopnia studiów kształtowała się następująco: 1007 jednostek (80%) badanej próby stanowili studenci studiów stacjonarnych I stopnia, 253 jednostki (20%) – II stopnia. Liczebność próby w podziale na poszczególne uczelnie wynosiła odpowiednio: Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu – 305 jednostek (24,2%), Uniwersytet Wrocławski – 280 (22,2%), Uniwersytet Opolski – 176 (14%), Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach – 145 (11,5%), Uniwersytet Śląski – 354 (28,1%). Z kolei przy uwzględnieniu kie-

runku studiów odsetek respondentów w próbie wynosił odpowiednio: studenci prawa – ok. 14,3% (180 jednostek), pedagogiki – 11,7% (147), ekonomii – 21,4% (270), administracji – 3,5% (44), zarządzania – 30,7% (387), socjologii – 7,5% (95), filozofii – 4,3% (54), historii – 6% (76) oraz inne – 0,6% (7). Dodać należy, że prezentowane wyniki badań (przy poszczególnych tabelach i rysunkach) zawierają informację dotyczącą wielkości próby.

Zebrany ilościowy materiał empiryczny analizowano głównie przy wykorzystaniu statystyki opisowej (struktura liczebności i częstotliwości wskazań), a tam, gdzie to było możliwe, do zidentyfikowania współzależności między zmiennymi wykorzystano test niezależności chi-kwadrat. Wyniki badań zaprezentowano w formie tabel i wykresów.

Dodać należy, że z uwagi na tzw. nadzwyczajne wydarzenia/szoki, którymi niewątpliwie były agresja Rosji na Ukrainę w dniu 24 lutego 2022 roku oraz pandemia COVID-19, wzbogacono niniejszą monografię o prezentację danych jakościowych dotyczących zebranych wśród studentów Uniwersytetu Opolskiego opinii na wskazany temat. Celem tego pilotażowego badania (poprzedzającego pogłębione badania w tym zakresie) było podjęcie próby identyfikacji zmian w ścieżce edukacyjnej w kontekście sytuacji nadzwyczajnych (m.in. wojny, pandemii COVID-19, a także potencjalnie pogarszającej się sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych). W tym celu zastosowano technikę indywidualnego wywiadu pogłębionego w formie częściowo ustrukturyzowanej z wykorzystaniem wcześniej przygotowanych dyspozycji do wywiadu. W tej części badania wzięło udział 6 dobranych celowo studentów I stopnia z kierunków zarządzanie oraz finanse i rachunkowość. W próbie znalazła się osoba pochodząca z ogarniętych wojną terenów Ukrainy. Przeprowadzone rozmowy były nagrywane, a następnie zostały sporządzone transkrypcje wywiadów. Analiza polegała na zastosowaniu kluczy kategoryzacyjnych.

Niniejsza praca ma charakter empiryczno-poznawczy. Wątek poznawczy poruszany jest głównie w rozdziale pierwszym, a empiryczny – w kolejnych dwóch. Rozdziały o charakterze empirycznym (drugi i trzeci) zostały tak napisane, że każdy podrozdział rozpoczyna się od wprowadzenia (część poznawcza) do problematyki, której materiał empiryczny dotyczy.

Monografia składa się ze wstępu oraz trzech rozdziałów, a każdy z podrozdziałów zawiera krótkie podsumowanie prezentowanych treści. Rozdział pierwszy ma charakter ogólny, wprowadzający w zagadnienia związane z procesem kształcenia wyższego i sytuacją na rynku pracy absolwentów szkół wyższych, ze szczególnym uwzględnieniem regionu Śląska. W pierwszym podrozdziale dokonano przeglądu literatury oraz na tej podstawie wskazano najważniejsze determinanty i uwarunkowania (krajowe i badanego regionu) rozwoju edukacji na poziomie wyższym, także w ujęciu historycznym. Przy-

jęto również założenie, że kształcenie studentów należy traktować jako inwestycję w kapitał ludzki. W dalszej części scharakteryzowano wybrane ośrodki badawcze Śląska, koncentrując się głównie na tych wiodących, tj. Opolu, Wrocławiu i Katowicach. Dokonano tego w kontekście liczby studentów oraz prezentując tło demograficzne dla kształcenia na poziomie wyższym. Ostatnią część tego rozdziału poświęcono prezentacji i ocenie zmian aktywności absolwentów studiów wyższych na rynku pracy.

Rozdział drugi zawiera wprowadzenie, przegląd literatury w zakresie analizowanego zagadnienia oraz szczegółową analizę uzyskanych wyników badań własnych. W tym rozdziale zaprezentowano wyniki badań z zakresu realizacji wyznaczonych celów 1 i 2, na podstawie których dokonano identyfikacji motywu decyzji zarówno o edukacji na poziomie wyższym, jak i kierunku studiów (podrozdział 2.1). W kolejnym podrozdziale (2.2) określono główne oczekiwania respondentów wobec uczelni czy samego procesu kształcenia z uwzględnieniem takich charakterystyk, jak płeć, uczelnia czy kierunek, na którym studiował respondent. W dalszej części (2.3) podjęto próbę określenia planów i zamierzeń edukacyjnych badanych osób. Na koniec tego rozdziału (2.4) zaprezentowano wyniki badań w zakresie oceny jakości kształcenia wśród badanej grupy.

W ostatnim rozdziale zaprezentowano również wyniki badań empirycznych (realizacja celów badań: 3 i 4). W podrozdziałach 3.1 i 3.3 skoncentrowano się na określeniu aktywności zawodowej badanych studentów, również z uwzględnieniem pandemii COVID-19. Analiza danych empirycznych została poprzedzona nakreśleniem – na podstawie analizy źródeł literaturowych – czynników determinujących tego typu aktywność. Z kolei w podrozdziale 3.2 zawarto rozważania dotyczące identyfikacji planów i oczekiwań zawodowych badanej grupy. Ostatnia część tego rozdziału (3.4) odnosi się wyłącznie do prezentacji zebranego materiału jakościowego z prowadzonych wywiadów wśród wybranych studentów Uniwersytetu Opolskiego w zakresie zmiany ścieżki kształcenia, jaka dokonała się w obliczu sytuacji nadzwyczajnych, tj. pandemii COVID-19 oraz wojny na Ukrainie.

Autorzy poszczególnych części zdają sobie przy tym sprawę z tego, że pewne problemy związane z wyborem przez studentów kierunku i uczelni oraz ich aktywnością zawodową na rynku pracy zostały jedynie zasygnalizowane, a niektóre nawet pominięte. Pewnym usprawiedliwieniem tego stanu rzeczy jest konieczność prowadzenia dalszych badań w tym zakresie, ze szczególnym zwróceniem uwagi na potencjalne rozszerzenie badań na terytorium Polski, a także sama metodyka prowadzenia badań empirycznych (nadal poszukiwanie właściwych technik i narzędzi analizy). Dodatkowo w trakcie prowadzenia badań, szczególnie podczas drugiej edycji, tj. w 2021 roku, a następnie

w 2022 roku, pojawiły się kolejne pytania badawcze, które wydają się istotne i bardzo interesujące poznawczo. Chodzi tu choćby o wpływ szoków na tzw. odporność (*resilience*) badanych jednostek. Dodać należy, że część zebranego materiału empirycznego nie została zaprezentowana, jak choćby dane pozwalające na szczegółową analizę przestrzenną, czy też nie dokonano analizy komparatystycznej w odniesieniu do wyników z pierwszej serii badań w tym zakresie, tj. 2017 roku.

W tym miejscu należy podkreślić, że inicjatorką i główną pomysłodawczynią pierwszej edycji badań w 2017 roku była dr hab. Agata Zagórska, prof. UO, a jednocześnie przewodnicząca Sekcji Regionalnych Badań Społecznych Komisji Nauk o Pracy i Polityce Społecznej Polskiej Akademii Nauk. Do współpracy zostali wówczas zaproszeni przedstawiciele trzech ośrodków: Wrocławia, Opola i Katowic, którzy aktywnie brali udział w projektowaniu samego badania oraz byli odpowiedzialni wraz ze swoimi zespołami za realizację badania we wskazanych ośrodkach. W kolejnej edycji badań w 2021 roku skład zespołu badawczego nie uległ zmianie, natomiast dr hab. Agata Zagórska, prof. UO oraz dr hab. inż. Dominika Malchar-Michalska, prof. UO były odpowiedzialne za zaprojektowanie i koordynację procesu realizacji badania. Poszczególne ośrodki/uczelnie były reprezentowane w następującym składzie: Opole – Uniwersytet Opolski: dr hab. Agata Zagórska, prof. UO, dr hab. inż. Dominika Malchar-Michalska, prof. UO, dr Wojciech Goleński, dr Aleksandra Dudek oraz dr Daniel Rodzeń; Wrocław – Uniwersytet Wrocławski: dr hab. Marta Makuch, prof. UW; Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu: dr Katarzyna Sipurzyńska-Rudnicka; Katowice – Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach: dr hab. Anna Skórska, prof. UE, dr hab. Maria Balcerowicz-Szkutnik, prof. UE, dr hab. Anna Sączewska-Piotrowska, prof. UE, dr Jarosław Wąsowicz; Uniwersytet Śląski w Katowicach: dr hab. Adam Hibszer, prof. UŚ oraz dr hab. Marzena Lamparska, prof. UŚ.

Wstępne wyniki badań empirycznych realizowanych w 2021 roku były prezentowane podczas uroczystego posiedzenia Komitetu Nauk o Pracy i Polityce Społecznej Polskiej Akademii Nauk pt. „Motywy wyboru i oczekiwania wobec uczelni oraz deklarowana aktywność zawodowa studentów Śląska” w dniu 22 września 2022 roku, które odbyło się w Uniwersytecie Opolskim, a któremu przewodziła prof. dr hab. Gertruda Uścińska, przewodnicząca Komisji Nauk o Pracy i Polityce Społecznej Polskiej Akademii Nauk, prezes Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Wyniki badań prezentowali: dr hab. inż. Dominika Malchar-Michalska, prof. UO (*Metodyka badań*), dr Katarzyna Sipurzyńska-Rudnicka (*Plany zawodowe młodzieży kończącej naukę w szkole wyższej*), dr Wojciech Goleński (*Motywy wyborów kierunków kształcenia studentów – wybrane wyniki badania*) oraz dr Jarosław Wąsowicz (*Aktywność*

zawodowa studiującej młodzieży – wyniki badań). Prezentowane wyniki wzbudziły dyskusję dotyczącą: zidentyfikowanych motywów i oczekiwań studentów wobec kształcenia na studiach wyższych, potencjalnych i dostrzeganych przez badaczy zmian w tym obszarze, wzrostu aktywności studentów na rynku pracy i potencjalnego wpływu zarówno na proces kształcenia, jak i na sam rynek pracy.

Mamy nadzieję, że niniejsza publikacja uzupełni wiedzę w zakresie czynników determinujących wybory młodzieży/studentów co do kierunku studiów czy uczelni, a także ich oczekiwań wobec tych ostatnich instytucji, jak również ich aktywności zawodowej podczas studiów. Zdaniem autorów prezentowane wyniki oraz rozważania mają również walor praktyczny – m.in. dla samych uczelni wyższych i konieczności ich odpowiedzi na zmiany zachowań wśród studentów. Chodzi tu choćby o dostosowanie strategii w zakresie rekrutacji, komunikacji z młodzieżą czy też dostosowanie oferty dydaktycznej do wymogów coraz częściej pracującego studenta. Autorzy mają jednak świadomość, że sama procedura badawcza, sposób prezentacji wyników badań, a przede wszystkim złożoność poruszanych wątków mogą wydawać się niewyczerpane, dyskusyjne, ale mamy nadzieję, że będzie to stanowić przyczynek do dalszych, bardziej pogłębionych badań w tym zakresie.

*Dr hab. Agata Zagórowska, prof. UO**

*Dr hab. inż. Dominika Malchar-Michalska, prof. UO**

* Uniwersytet Opolski; członek Komitetu Nauk o Pracy i Polityce Społecznej Polskiej Akademii Nauk.